

Останній є підсумковим документом, у якому відображається досягнуте рішення та план дій для його впровадження із встановленням часових меж та меж відповідальності кожної зі сторін за виконання погодженого плану розв'язання конфлікту.

Список використаних джерел

1. Махова Л.О. Переваги впровадження в Україні інституту медіації як позасудового способу врегулювання господарських спорів / Л.О. Махова // Порівняльно-аналітичне право. – 2016. – № 6. – С.124–128
2. Огречук Г.О. Договори про проведення медіації / Г.О. Огречук // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. Випуск 30 Том 1. – 2015. – С.144–148
3. Про медіацію Закон України. Проект №3665 від 17.12.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [www/http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3665&skl=9](http://www1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3665&skl=9)
4. Про прийняття за основу проекту Закону України Про медіацію. Верховна Рада України Постанова від 03.11.2016 № 1725-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1725-19>

Чефранов А.Б.,

здобувач наукового ступеня к.ю.н.

кафедри нотаріату, виконавчого процесу та адвокатури

Київського національного університету

імені Т.Г.Шевченка, практикуючий адвокат.

(м. Київ, Україна)

ІДЕЯ ПРАВА ТА КОНСТИТУЦІЙНІ ПРИНЦИПИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Вже більше десяти років тому у Конституції України було проголошено, що наша держава є демократичною та правовою. Однак, нажаль, все ще рано говорити про те, що усі сфери життя нашого суспільства та діяльність держави ґрунтуються на правових засадах. Незважаючи на істотні зрушення у цьому напрямку все ще залишається ряд невирішених проблем, допомогти у розв'язанні яких має подальша правова рефор-

ма, максимальне узгодження вітчизняного законодавства з міжнародно-правовими стандартами захисту прав людини. Однак, процес реформування правової сфери життя українського суспільства не повинен втілюватись у механічне запозичення навіть самих прогресивних і демократичних норм, які діють в інших державах. Новий правопорядок буде діяти ефективно лише у тому разі, якщо буде ґрунтуватись на глибоких теоретичних дослідженнях фундаментальних ідей, які лежать в основі права та втілюються у правових принципах.

Вагомий внесок у дослідження проблеми ідеї права та правових принципів зробили цілий ряд вітчизняних та російських вчених, серед яких слід відзначити Алексеєва С.С., Козюбру М.І., Копейчикова В.В., Колодія А.М., Нерсесянца В.С., Орзіха В.Ф., Рабіновича П.М., Цвіка М.В., Шемшученка Ю.С., Юзькова Л.П. та ін.

Ідея (від грецького *idea*) у власному розумінні слова – це певний образ, який існує у свідомості людини. Вона ґрунтується на цінностях, які утворюються в процесі історичного розвитку суспільства і відображають його прогресивні досягнення. Такі цінності є змістом, який наповнює ідею права як форму його буття.

Широкого поширення термін «ідея права» набув з гегелівською “Філософією права” (1820 рік), велике значення та вплив якої збереглись до наших днів. Ідею права Гегель визначав як поняття права та спосіб його здійснення, що все разом складає предмет філософії права [1, с. 59].

У подальшій історії європейської правової думки можна спостерігати акцентування на природних властивостях людини, або на інших засадах: розумному, раціональному створенні правових норм. Визнання існування права в ідеальному, природному вимірі та у раціональному (нормативному), призвело до необхідності дослідження його реальної дії та впливу на взаємовідносини у суспільстві.

Перш за все цінність ідеї права полягає у відображенні даного людині природою - того, що є її непорушним правом. Згідно висловлювання видатного римського юриста Ціцерона “природне право – вищий, істинний закон. Право встановлюється природою, а не людськими рішеннями та постановами” [2, с. 70]. Однак, теорію природних прав не можна ототожнювати з ідеєю права. Вона є лише її складовою частиною та послужила своєрідним поштовхом для визначення ідеї права як його першооснови.

Сучасні дослідники продовжують будувати правові дослідження на принципах свободи, рівності, правах людини, порядку, які є одночасно загальнолюдськими та правовими цінностями. Ідея права для багатьох з них полягає у відокремленні права та закону. Однак, не поступаються своїми позиціями і позитивісти, які вважають, що ідея

розрізнення права і закону представляє собою лише протиставлення одного з варіантів правосвідомості (ідеї свободи, рівності, справедливості, що іменуються правом) діючому праву (що іменується законом).

Уявлення про ідею права буде неповним без урахування її ціннісних властивостей. “Усвідомлення суб’єктом у собі цінності, гідності виступає однією з глибинних основ ідеї права” [3, с. 276]. Ціннісний вимір ідеї права полягає у тому, що право є цінністю вже в силу того, що воно, є духовне за своєю природою утворення, яке інтегрує волю людей жити по справедливості, по совісті, відстоювати та втілювати у життя ідеали загального блага, рівності та свободи. Саме в силу того, що право є одним із каналів, способів соціальної організації людей та втілює їх бажання жити у зрозумілому, захищеному світі, це надає самій ідеї права додаткове ціннісне значення та зміст.

Існування та розвиток ідеї права тісно пов’язані з такими загальнолюдськими цінностями як рівність та справедливість. Саме вони є змістом ідеї права та роблять її невід’ємним елементом буття людини. «Ідея та ідеал рівності і справедливості, можна сказати входять в генетичний код людини. Вони виражають почуття людської гідності, настільки ж невід’ємне від людини як і п’ять чуттєвих органів (зір, слух, нюх, смак, дотик), як і всі її інстинкти, від самозбереження до продовження роду [4, с. 12].

Однак, як самостійна форма буття права ідея права вітчизняною юриспруденцією та філософією усвідомлювалась не завжди. Таке розуміння стало можливим після повної дискредитації марксистських наукових теорій, які рушійною силою суспільного розвитку та буття вбачали виключно матеріальні фактори. На практиці ці ідеї призвели до істотних зрушень у суспільній свідомості, де матеріальні чинники стали переважати над духовними.

Повернення до гуманістичних та демократичних принципів дало змогу суспільству повернутись до людини, до її реальних потреб та інтересів, цінностей та ідеалів. Як зазначає М. Козюбра, «При всій важливості матеріальних благ, які надає їй сучасне суспільство, життя людини не зводиться до задоволення потреб у них. Ще більшу цінність представляють собою справедливість та свобода, честь та гідність, їх охорона та гарантованість» [5, с. 6]. Отже, розвиток ідеї права, її утвердження у суспільній свідомості як цінності у значній мірі залежить від результатів боротьби між матеріальними та духовними основами людського існування. Ідея права здатна встановити певну рівновагу між ними.

Ідея права – це продукт людського мислення, тобто думка про загальне та найбільш істотне уявлення про право, його цінність та життєздатність. Тому сама по собі

вона не має матеріального втілення. У сфері буття права, правовій реальності найбільше їй відповідають правові принципи. Вони і є тією формою, у якій існує ідеальна складова права як складного суспільного явища.

Принципи права – це головні ідеї, які характеризують сутність права, його зміст та призначення у суспільстві. З одного боку, вони виражають закономірності права, а з іншого – є найбільш загальними нормами, які діють в усій сфері правового регулювання та поширюються на всіх суб'єктів. Ці принципи є тією ланкою, яка пов'язує основні закономірності розвитку та функціонування суспільства і правову систему. Завдяки принципам правова система може узгоджуватись з найважливішими інтересами та потребами людини і суспільства.

Так, наприклад, охоронна функція кримінального права (процесу) у значній мірі реалізується саме завдяки правовим принципам, якими визнаються «закріплені у законі найбільш загальні керівні положення, закріплені в правових нормах керівні ідеї з корінних питань кримінального права або процесу, які лежать в основі всієї системи кримінально-правових або процесуальних норм» [6, с. 57-64].

У будь-якому випадку правові принципи як втілення ідеї права жодним чином не можуть розглядатись як результат суб'єктивних поглядів законодавця, а є об'єктивно властиві праву якості.

Ідея права в правових принципах існує у вигляді фундаментальних загальнолюдських гуманістичних, демократичних засад права, його вихідних положень – основ права. Саме на основі принципів права формується правосвідомість, норми права, правовідносини, та практика застосування права.

Цінність права найбільш концентроване втілення знаходить саме у загальних правових принципах: демократизму, гуманізму, соціальної справедливості, рівності та рівноправ'я, поєднання переконання та примусу, відповідальності за вину, законності. Реалізація вказаних принципів, вироблених протягом багатьох століть та збагачених ціннісним змістом, визначає правовий прогрес у суспільстві, ефективність правової системи.

Кожний правовий принцип є результатом розумової діяльності людини, тобто це ідея, що дає уявлення про те, яким право та його складові елементи мають бути. Таким чином, принципи як і ідеї – категорія правосвідомості. Із сфери правосвідомості, науки, теорії ідеї-принципи втілюються, переходять у сферу правотворчості та знаходять своє відображення у нормах права та правовідносинах.

Різні вчені намагаються визначити більш або менш широкий перелік правових принципів. Однак, здебільшого ці переліки не є вичерпними, оскільки звуження принципів права до кількох конкретних правових засад буде суперечити самій природі права, а ідея права, яку ці принципи втілюють взагалі не може зазнавати будь-яких обмежень і буде набувати все нових форм в залежності від дуже багатьох чинників (зокрема, суспільного розвитку, індивідуальних особливостей конкретної особи).

Особливе місце серед різних переліків правових принципів має той, який міститься у Конституції. Принципами права має керуватись перш за все законодавець. Принципи права знаходять своє конкретне втілення у правових нормах. В процесі законодавчої діяльності більшість принципів знаходять закріплення у конституціях та інших законах. Конституційні принципи мають певні об'єднуючі, узагальнюючі властивості, оскільки мають на меті узагальнити увесь набутий попередній досвід суспільного розвитку та наукових розробок і бути прийнятним та зрозумілим для всіх.

Однак, слід зауважити, що як правило у конституціях закріплюються ті принципи, які на час її ухвалення у суспільстві вважались головними. Інші нормативні акти містять похідні від них принципи, а іноді й нові принципи, які виникають на основі ідей, що виявляються в ході історичного суспільного розвитку.

У Конституції України закріплено цілий ряд принципів соціально-демократичного спрямування. Так, згідно ст. 3 Основного Закону «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю».

Положеннях Конституції щодо ідей (принципів), які втілюють загальнолюдські гуманістичні цінності (людина, її свобода, життя, вільний розвиток особистості, рівність) та суто правові цінності (верховенство конституції та законів, демократизм, правосуддя та ін.) є матеріальним втіленням ідеальної форми буття права яка знаходить свою конкретизацію та запроваджується у правовідносини за допомогою правових норм. Однак, ступінь конкретизації ряду конституційних принципів дає нам підстави відносити їх не до ідеальної, а до нормативної форми буття права. Ці принципи наділені нормативністю, що виражається в чіткому визначенні в букві закону прав та обов'язків, відповідальності суб'єктів правовідносин, яким адресована норма.

Не всі правові принципи мають ознаки нормативності. Не мають нормативного характеру принципи, які взагалі не знайшли закріплення у конституційних та інших законах, або ті, що незважаючи на таке закріплення не містять чітких визначень та не формулюють конкретних правил поведінки. «Необхідно відзначити, що у деяких випа-

дках стаття закону взагалі не містить у собі ніякого правила поведінки, тобто жодної правової норми. Деякі статті законів представляють собою лише законодавче положення, що фіксує який-небудь правовий принцип, юридичне визначення і т. д.» [7, с. 35].

Таким чином, правові принципи можна поділити на принципи-норми та принципи-ідеї. Принципи-норми сформульовані, наприклад, у частині 2 статті 8 Конституції України, де зазначено, що «Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції та мають їй відповідати». У той же час частина 1 статті 8 Конституції України містить принцип-ідею: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права».

Принципи-ідеї не мають чіткої нормативності та реалізуються у поєднанні з іншими правовими актами. Відмінність між принципами-нормами та принципами-ідеями має не лише теоретичне, але й практичне значення. Принципи-норми завдяки своїй конкретності, чіткості, яка не допускає двозначного розуміння та тлумачення, можуть і повинні безпосередньо застосовуватись при розв'язанні конкретних справ усіма судами. Так, якщо суд встановить невідповідність нормативного акту (закону) принципу-нормі, він зобов'язаний вирішити справу на основі принципу-норми.

Декларативний характер принципів-ідей не дозволяє однозначно та безспірно встановити невідповідність нормативного акту такому принципу. Найбільш кваліфіковано це може зробити Конституційний Суд. Значення конституційних принципів-ідей полягає у тому, що їх безпосереднє застосування вдосконалює законодавство: усуває прогалини та протиріччя в праві, визнає такими, що не відповідають Конституції окремі нормативні акти, і таким чином посилює охорону прав громадян.

Так, зокрема принципи кримінального права і процесу здебільшого відображені у другому та сьомому розділах Конституції України, де йдеться про основні засади, які мають сприяти забезпеченню прав та свобод людини, зокрема в сфері здійснення правосуддя і правоохоронної діяльності держави. Однак, серед науковців неодноразово висловлювалась думка про необхідність закріплення більш детального та чіткого визначення системи принципів у кримінальному законодавстві, оскільки відсутність такої конкретизації викликає цілий ряд проблем у сфері реалізації права [8, с. 69]. Так, закріплення у ст. ст. 59, 63 Конституції України права підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного на захист та вільний вибір захисника викликало спір про те, чи може особа, яка не є адвокатом бути таким захисником. Рішенням Конституційного Суду України від 16 листопада 2000 року було встановлено, що правова допомога у кримінальному процесі може надаватись й іншими фахівцями у галузі права.

Аналіз судової практики показує, що найбільше проблем виникає у зв'язку із застосуванням на практиці принципу соціальної справедливості. У статті 1 Конституції України проголошено, що Україна є соціальною державою. Однак, відсутність як законодавчого визначення понять «соціальна держава», «соціальна справедливість» так і ґрунтовних наукових досліджень з цього питання роблять неможливим створення ефективного механізму реалізації принципів соціальної держави у нашій правовій реальності.

Однак, наявність певного обсягу правових принципів у нормативних актах навіть якщо вони максимально відповідають потребам сьогодення та світовому надбанню філософсько-правової думки не може вирішити тих завдань та цілей, які стоять перед правом.

З одного боку не можна ставити під сумнів високу цінність закріплених у законодавстві соціальних гарантій, серед яких виділяються право на освіту, вибір професії, право на працю, соціальне забезпечення та ін. Вони мають важливе значення як критерії моральності та гуманізму, як характеристика соціально-правового статусу особи. З іншого боку, не можна залишити поза увагою, що відбувається розрив між проголошеними принципами, їх втіленням у законодавстві та реалізацією на практиці. У цьому і полягає основне протиріччя юридичної форми регулювання суспільних відносин [5, с. 206]. Усуненню цих протиріч має сприяти всебічне дослідження ціннісних аспектів не лише ідеї права але й усіх інших форм буття права, оскільки саме їх взаємодія та взаємодоповнення роблять право реально діючим інструментом гармонізації людської співпраці та суспільного прогресу. Крім того, постає необхідність у деталізації в законах та підзаконних нормативних актах принципів соціальної та правової держави. Але слід мати на увазі, що чітке формулювання та визначення усього об'єму прав громадян є практично неможливим, і у багатьох випадках недоцільне. Специфіка цілого ряду прав допускає оцінні та загальні поняття, конкретизація яких може призвести до їх істотного звуження, що є неприпустимим у правовій державі. «Конституційна невизначеність соціальної держави дозволяє громадянському суспільству залежно від потреб і матеріальних можливостей за допомогою демократичної процедури виборів істотно впливати на напрямки і обсяги її діяльності. Саме позиція професійних груп. Громадських організацій, верств населення, суспільства в цілому створює той клімат, в якому відбувається прийняття рішення щодо долі соціальної держави, та соціальних програм, в яких вона одержує свій безпосередній прояв» [9, с. 44].

Таким чином, конкретизації у законодавстві потребують лише ті конституційні принципи, які через своє нормативне закріплення можуть забезпечити певні правові, демократичні, соціальні стандарти, які будуть забезпечені державою за будь-якої економічної або політичної ситуації.

Ідея права втілюється перш за все у принципах справедливості та рівності, які одночасно відображають і головні загальнолюдські та правові цінності. Принцип справедливості має особливе значення. Він у найбільшій мірі виражає ціннісну природу права, прагнення до пошуку компромісу між учасниками правових відносин, між особою та суспільством, громадянином та державою. Справедливість вимагає відповідності між діями та їх соціальними наслідками. Так, зокрема, праця має відповідати її оплаті, нанесена шкода – відшкодуванню, злочин – покаранню. У юридичній практиці принцип справедливості часто набуває самостійного та вирішального значення при розв'язанні конкретних справ. У деяких випадках суд, або інші органи зобов'язані вирішити справу на власний розсуд, керуючись внутрішнім переконанням. При цьому правові норми або взагалі не регулюють подібних відносин, або визначають лише загальні риси та певні межі, у яких необхідно прийняти рішення. Це, зокрема, відбувається при визначенні міри покарання за вчинення кримінального злочину, при визначенні розміру аліментів на утримання батьків, суми відшкодування моральної шкоди та ін. При цьому «... винесені рішення, правозастосувальні акти, що встановлюють права та обов'язки, міри заохочення та юридичної відповідальності мають за формою та змістом бути справедливими» [10, с. 20].

Принцип рівності закріплює основний правовий статус усіх громадян, тобто їх рівні конституційні права та єдину для всіх правосуб'єктність. Як зазначено у ст. 24 Конституції України: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками». У відповідності з принципом рівності забезпечується рівність можливостей громадян в усіх сферах їх життєдіяльності. Щодо ступеню реалізації цих можливостей, то вони залежать від соціально-правової активності самої людини. Саме рівний обсяг прав та рівна міра відповідальності для всіх суб'єктів права і є тією ідеєю, яка існування та дію права робить реальністю. За багатовікову історію розвитку права виникли такі ідеї та поступово склались такі принципи, які властиві саме правовій формі. У юридичній науці їх прийнято називати правовими аксіомами. Найбільш поширеними серед них є

такі: закон зворотної сили не має; усе, що законом не заборонено, дозволено; ніхто не може бути суддею у власній справі; не можна засуджувати двічі за одне й те саме правопорушення. Більшість з таких правових аксіом знайшли своє відображення у законах.

Увесь хід історичного суспільного розвитку, а разом з ним і розвитку права свідчить про падіння регулятивної ролі принципів права та відповідне зростання значення норм права у регулюванні суспільних відносин. Цей процес є неминучим, оскільки розвиток цивілізації неминуче призводить до ускладнення суспільних зв'язків, виникнення нових відносин, які потребують більш чіткої регламентації та захисту. Однак надмірної нормативності як фактору, який стримує та обмежує свободу можна уникнути лише збалансувавши нормативне та ідеальне (за допомогою правових принципів) регулювання суспільних відносин. Порушення такої рівноваги спостерігається у тоталітарних державах, у яких владні органи намагаються охопити нормативним регулюванням усі сфери життя суспільства. Так, було у радянські часи, коли демократичні принципи закріплені у Конституції носили виключно декларативний характер.

У демократичному громадянському суспільстві навпаки роль ідеального регулювання зростає. Так, згідно ч. 3 ст. 8 Конституції України, норми Конституції є нормами прямої дії, а Конституція – це той нормативний документ, який у найбільш концентрованому вигляді містить правові принципи, якими керується суспільство і які є його основним ціннісним надбанням. Баланс між правовими принципами та нормами не може створюватись шляхом їх простого кількісного урівноваження. Принцип права у порівнянні з правовою нормою охоплює набагато ширше коло суспільних відносин, які визначити кількісно практично неможливо. Такий баланс має не кількісний, а якісний характер, що виявляється в наявності у суб'єкта права вибору та можливості осмислення певної ситуації, оцінки імперативних вимог норми та змісту принципу права щодо їх здатності врегулювати ці відносини.

Висновок.

Правові принципи в цілому та зокрема у сфері захисту прав та свобод людини мають розглядатись як головні, сутнісні категорії, які зосереджують у собі найбільш загальні ідеї свободи, справедливості, рівності та безпеки. Побудова теоретичних конструкцій з цього питання має сприяти підвищенню реалізації охоронних та регулятивних функцій права.

Основною метою усієї правозастосувальної діяльності держави має стати утвердження конституційного принципу визнання людини як найвищої цінності. В зв'язку із

загальним характером більшості конституційних принципів щодо прав та свобод людини і громадянина, вони мають знайти детальну конкретизацію у вітчизняному законодавстві. Разом з деталізацією прав громадян необхідно провести цілий комплекс правових та організаційних заходів щодо оптимізації діяльності усіх державних інститутів, громадських організацій та суб'єктів підприємницької діяльності, які покликані спрямувати їх діяльність на неухильне дотримання прав людини в усіх сферах життя українського суспільства.

Список використаних джерела:

1. Гегель. Философия права. М.: Мысль, 1990.
2. Этика права. – М., 1998.
3. Максимов С.И. Правовая реальность: опыт философского осмысления. – Харьков: Право, 2002.
4. Школенко Ю.А. Ценности XX века. – М.: Знание, 1990.
5. Перестройка и правовое воспитание советских граждан. – К.: Наукова думка, 1989.
6. Якуб М.Л. О понятии принципа уголовного права и уголовного процесса // Правоведение. – 1976. – № 1.
7. Фаткуллин Ф.Н. Чутокин Л.Д. Социальная ценность и эффективность правовой нормы / Ф.Н. Фаткуллин, Л.Д. Чутокин. – Казань: Издательство Казанского университета, 1977.
8. Коржанський М. Визначення окремих понять у Кримінальному кодексі України // Право України. – 2002. – № 10.
9. Яковюк І. Соціальна держава: до визначення змісту поняття // Вісник академії правових наук України. – 2001. – № 3.
10. Карташов В.Н. Правоприменительная практика в социалистическом обществе. – Ярославль, 1986.